

І. В. КОСТЕНКО

Ірина Валентинівна Костенко, кандидат юридичних наук, доцент, доцент НТУУ «КПІ» ім. Ігоря Сікорського

РОЛЬ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ У СТАНОВЛЕННІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ОСВІТИ (XVI – XVIII СТ.)

Нині Україна зробила ще один крок до Євроінтеграції – отримала безвізовий режим. Але далеко не всі в Україні і світі знають, що євроінтеграція України – це лише повернення нашої країни до спільного європейського цивілізаційного простору. Сьогодні ми зупинимось на питаннях діяльності конкретних навчальних закладів України та їх ролі в розвитку європейської освіти, процесі перенесення європейських традицій за посередництвом Празького та Краківського університетів в українські ВНЗ.

Як відомо, у наш час увага громадськості та науковців прикута до питання інтеграції університетської освіти, до вимог, які ставляться Європейським Союзом до рівня освіти країни учасниці Європейської співдружності, мобільності кадрів та трудових ресурсів на загальноєвропейському просторі.

Українські вищі навчальні заклади XVI – XVII ст. з їхніми багатими традиціями неодноразово досліджували українські, російські, німецькі, австрійські та польські автори – Л. М. Алексієвець, Т. О. Дороніна, В. Ф. Кметь, І. Є. Курляк, В. Л. Микитась, І. І. Огієнко, С. О. Подокшин, М. Д. Рогович, О. П. Удод, З. І. Хижняк, В. П. Чугайов, M. Csaky, F. Gall, H. von.Hentig, K. Michalewska, K. Morawska, S. Preglau-Hammerle, H. Zeissberg.

Торкались цього питання й сучасні українські науковці – історики, правники, філологи, такі як О. В. Єгорова, І. П. Задерейчук, В. М. Заруба, О. М. Каліщук, В. М. Качмар, Д. Ю. Коржов, Н. Ф. Мисак, О. С. Рубльов, Т. А. Стоян, З. І. Хижняк та інші.

Проте феномен європейського вектора розвитку університетської освіти в Україні розглядався ними поспіль або не аналізувався взагалі.

Основна мета цієї статті полягає у вивченні історичного досвіду української університетської освіти в європейському розумінні.

На нашу думку, виділення особливостей українського університетського досвіду стане можливим лише на підставі дослідження теоретичного підґрунтя даного питання, а саме після з'ясування того, що слід розуміти під поняттям «український університетський досвід» у європейському розумінні та виділення його особливостей.

Єдиний освітній простір існував у Європі ще у часи середньовіччя.

Витоки ідей Болонського процесу слід шукати в системі Середньовічного університету як загальноєвропейського освітнього простору. Єдність віри, церкви та світобачення середньовічної Європи, функціонування латинської мови як культурного діалекту, стабільність систем викладання в різних регіональних навчальних закладах, університетські цехи, загальноєвропейське визнання вчених ступенів перетворили Старий Світ на єдину державу школярів та науковців, державу без кордонів – політичних, соціальних, регіональних, національних, мовних, а її мешканців – на космополітів з правом та можливостями вільного пересування по усьому континентові *Rex Latina*.

Не слід уважати, що Україна на той час на мала досвіду університетської освіти в європейському розумінні. Ще до заснування Києво-Могилянської колегії значна кількість талановитих українців (русинів) навчалася в університетах Аррасу, Парижа, Болоньї, Праги тощо. В аудиторіях середньовічних університетів українська молодь з'явилася майже відразу після їх заснування. В університеті Сорбонни вже з 1357 р. зустрічаються українці – не лише студенти, а й доктори наук – Петро Кордован, студент Сорбонни 1369 р. *Johannes de Ruthenia* (Іван з Рутенії)¹, останній отримав докторський ступінь у 1391 році. У XV ст. вищий науковий ступінь Сорбонни отримали «Бенедикт Сервінус рутенської нації» та «Іван Тинкевич рутенської нації з Києва». З XVI ст. в списках студентів неодноразово можна зустріти інформацію «з України», хоча націю і далі називають «рутенською». У Сорбонні вчився і Петро Могила. Багато українців вчилися і в англійських університетах. Так, Оксфорд закінчили діти українського шляхтича Немирича, а Кембридж – соратник Петра Могили Інокентій Гізель. Навчання українців за кордоном було настільки масовим, що спеціально для них при університетах відкривалися гуртожитки, наприклад, при університеті в Празі, закладеному королевою Ядвігою в 1397 році.

Проте, більшість українців навчалась у територіально близьких німецьких університетах – Гейдельберзькому (українські прізвища зустрічаються в списках студентів з 1386 р.), Лейпцігському (українці починають тут масово вчитися з середини XVI ст.), Гетингенському, Страсбурзькому, Грейфельдвальдському, Віттенберзькому. Тут здобув ґрунтовну освіту популярний в Європі письменник, публіцист і оратор Станіслав Оріховський, який жив у будинку Мартіна Лютера і вважався «рутенським Демосфеном». Багато студентів

навчалися в Угорщині, ще більше – у Відні, а Осип Федорович Звирака з Полтави у пошуках джерел науки потрапив до Шотландії і там в Університеті святого Андрія отримав ступінь доктора медичних наук. Багато хто закінчував по два і по три університети, і при цьому був незадоволений досягнутим. Ієромонах Купріян вчився в Падуї і Венеції, автор першої української граматики Іван Ужевич вчився в Кракові й Парижі, згодом в Аррасі, Олексій Сидорович удосконалював знання в Лейдені (Голландія), Страсбурзі та Парижі, Мелетій Смотрицький – у Лейпцигу, Віттенберзі, Нюрнберзі, Юрій Немирич – у Лейдені, Оксфорді й Парижі².

Пізніше такі визначні українські вчені, як С. Тодорський, Г. Бужинський, В. Лашевський, Ф. Прокопович підтримували контакти з ученими зарубіжних країн, зокрема, університетів Галле і Кенігсберга, Берліна та Бранденбурга тощо. Міжнародні зв'язки українських учених сприяли збагаченню вітчизняної духовної культури й культури інших народів, передусім слов'янських, та встановленню і зміцненню дружніх відносин між ними.

Перші згадки про початкові церковні школи України відносяться до середини XVI ст., а навчальні заклади більш високого рівня – Острозька і Львівська *братські школи* – були створені в 70–80-х рр. XVI ст., пізніше виникли братські школи в інших містах. Важливою віхою в історії становлення православних духовних шкіл стало створення Ісаїєю Копинським у Києві в 1615 р. братської школи, яка після реформи, проведеної Петром (Могилою) в 1632 р., стала першою в Україні школою з систематичною освітою³. Згодом ця братська школа була перетворена на училище латинського типу і отримала назву колегії, хоча це була більше загальноосвітня, ніж спеціальна богословська школа (у Польщі в православних школах не дозволялося відкривати вищі богословські класи). Мовою навчання в Могилянській колегії була латина, а розпорядок шкільного життя, методи викладання, підручники були такими ж, як і в західних колегіях та академіях. Як і в колегіях єзуїтів, класи іменувалися *фара, інфима, граматика, синтаксима, пиштика, риторика, філософія*; богословський клас відкрився в другій половині XVII ст., після возз'єднання Лівобережної України з Росією. Серед перших ректорів колегії були відомі церковні діячі і духовні письменники Західної Русі: Інокентій Гизель, Лазар Баранович, Іоаннікій Галатовський. У 50-і рр. XVII ст. колегія прийшла в запускання, відновлена вона була в 70-х рр. при ректорі – архімандриті Варламі Ясинському, пізніше митрополиті Київському. Проте на початку XVII ст. рівень викладання в більшості братських училищ був значно нижчий, ніж у католицьких школах, із якими братські школи намагалися конкурувати. У результаті до середини XVII ст. недостатність православної шкільної освіти і необхідність її реформування стали очевидні.

Заснувавши школу в Острозі, захисник православ'я князь К. К. Острозький зробив першу в Україні спробу залучити на служіння православної вірі та церкві грецьку і латинську науку. Першим ректором школи був Данило Герасимович Смотрицький, а першими вчителями – «грецькі дидакалі» (тобто *вчителі*), за якими К. К. Острозький посилав до Патріарха Константинопольського вже після заснування училища. Окрім найжджких греків, К. К. Острозький міг наймати вчителів з греків, що жили в Острозі і населяли там цілу вулицю. Тут спочатку викладалися слов'янська і грецька мови, а потім почали вивчати й латинь. Занепад колегії, а згодом і її ліквідація, виявилися результатом діяльності єзуїтів.

Із Києво-Могилянської академією, яка заклала основи вищої освіти в нашій країні, пов'язаний надзвичайно важливий етап у розвитку освіти, науки, філософії, образотворчого мистецтва у формуванні світогляду українського народу⁴. Поширення Академією освіти, ідей гуманізму і просвітництва сприяло загальному суспільному прогресові, вихованню в народі почуття людяності, національної гідності, духовності й поваги до інших народів, їх культури, історії⁵. Починаючи з XVI ст. (а в XVII ст. це стало просто звичним) українці їздять навчатися за кордон, а іноземні громадяни приїждять в Україну. Із київських професорів за кордоном навчалися Феофан Прокопович, Касіян Сакович, Ігнатій Старушич, Інокентій Гизель, Тарасій Земка, Сильвестр Косов, Петро Могила та багато інших. Училися українці в університетах Падуанському, Лондонському, Лейденському, Геттінгентському, Віденському, Паризькому та ін. Західний вплив, як зазначають дослідники, відбився на всьому суспільному житті України: це й магдебурзьке право, і цехи, і архітектура, малярство, церковні справи, освіта⁶. Разом із тим у Києво-Могилянській академії навчалось багато вихідців зі Східної Європи: сербів, болгар, чехів, словаків, румунів. Училися в академії багато росіян, зокрема, Михайло Ломоносов. У 1698 р. цар Петро наказав патріархові: «Священники у нас славятся, грамоты мало умеют... и для того в обучение хотя бы послать 10 человек в Киев в школы». У 1736 р. в академії навчалось 127 іноземних студентів, в 1737 р. – 122, а в 1790 р. – 47. «Значення академії було незмірним, бо вона пробуджувала культурні й наукові поривання. Такою вона була в XVII віці, такою ж осталась й в віці XVIII-му, коли вона притягувала до себе всіх, хто шукав науки», – писав про академію І. Огієнко⁷. За її зразком створювалися середні навчальні заклади – колегіуми (колегії) – у Переяславі, Харкові, Чернігові. Були відкриті школи також і на закарпатських землях – *Студіум рутенум* при німецькомовному Львівському університеті, семінарії й колегії в Тернополі, Ужгороді тощо. Діяли й монастирські школи, що також закладали підвалини для розповсюдження освіти та створення згодом вищих навчальних закладів⁸.

Свій правовий статус заклад підтримував, втілюючи ряд вимог до вищої освіти, що традиційно складалася на Заході (адміністративний устрій, організація, зміст, форми та методи навчання). Увесь час свого існування Академія залишалася вищим навчальним закладом європейського рівня. Ця зорієнтованість вітчизняної освіти на кращі досягнення європейської цивілізації була започаткована ще братськими школами та отримала подальший розвиток і найбільше втілення в практичній діяльності закладу. Однією з них була вимога відносно автономного від владних структур академічного функціонування, тобто правильного адміністративного устрою. Київська братська школа після реформування її Петром Могилою стала «копією західних

колегій», тобто ввела вивчення латини, «семи вільних мистецтв», застосувала ту ж організаційну систему та поділ на класи, запозичила західну методику навчання (диспути) та цілу низку виховних прийомів (конгрегації, рекреації, шкільні вистави тощо)⁹.

Водночас Києво-Могилянська академія добре розуміла необхідність вивчення досягнень європейської науки й освіти, тому посилала своїх вихованців удосконалювати освіту в закордонних університетах, де вони й отримували своє місце в науковій ієрархії. Повертаючись із західноєвропейськими титулами докторів та магістрів, вони несли до академії новітні погляди й знання, які втілювали в навчально-виховному процесі. Усе це сприяло досягненню школою-колегією, згодом академією свого статусу вищого навчального закладу європейського рівня.

У 1701 р. Києво-Могилянська колегія отримала статус академії. За її зразком у XVIII ст. створювалися семінарії в малоруських, білоруських і великоруських кафедральних містах, оскільки Київська академія стояла тоді на найвищому науковому і освітньому рівні серед духовних шкіл Російської імперії. З числа її випускників заповнювався російський єпископат, учені київські ченці призначалися архімандритами крупних монастирів, ректорами семінарій. У Києві здобули освіту святителі Феодосій Чернігівський, Дімітрій Ростовський, Іоанн Максимович, Інокентій Кульчицький і Софроній Кристальовський, Іоасаф Горленко, Стефан Яворський, митрополити Арсеній Мацеєвич і Павло Конюськевич, архієпископи Феофілакт Лопатинський і Феофан Прокопович.

Хоча й Києво-Могилянська і, більшою мірою, Слов'яно-греко-латинська академії внесли певний вклад у становлення університетської освіти в Україну та Росії, оскільки в їхніх стінах починали вчитися багато майбутніх студентів і професорів Московського університету, проте вони не стали основою для майбутнього розвитку університетської освіти в Україні та Росії¹⁰. І тут спостерігаємо переривання суто західноєвропейської традиції, її деформацію за політичними державницькими мотивами¹¹.

Університети, у свою чергу, стали перетворюватися з автономних інтелектуально-схоластичних корпорацій на державні навчальні заклади з певним суверенітетом, який контролювався суддею, призначеним імператором.

Єдиними вищими навчальними закладами на теренах Австро-Угорщини, де працювали українські професори і доценти, були Львівський університет і Політехнічна школа (через 114 років – Чернівецький університет). Якщо в першому українці мали змогу викладати рідною мовою, то в Політехніці вони навчалися лише польською, а Чернівецький університет був німецькомовним.

Таким чином, українські вищі навчальні заклади почали засновуватися наприкінці XVI ст., виростаючи зі шкільних братств, спочатку Острозька академія (постала з Острозького братства в період ректорства Данила Смотрицького 1576 р.) та Києво-Могилянська колегія/академія (1615/1632 рр.), пізніше – Львівський університет (виник з Львівської єзуїтської колегії після видання диплому Яна II Казимира 1661 р.). Ректорат Острозької академії запрошував викладачів зі ступенями спочатку від Патріарха Константинопольського, а згодом – з Ватикану, оскільки в самій академії був відсутній курс богослов'я. У Києво-Могилянській академії віддавали перевагу власним випускникам, які після стажування за кордоном, у західноєвропейських університетах, поверталися вже зі ступеннями й отримували в рідному ВНЗ посади професорів та викладачів.

¹ Нудьга Г. А. На літературних шляхах / Г. А. Нудьга. – К.: Джерело, 1990. – С. 196–197; Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори / В. Микитась. – К.: Абрис, 1994. – С. 37.

² Borycz H. Historia uniwersytetu Jagellonskiego w epoce humanizmu / H. Borycz. – Krakow: PWN, 1935.

³ Подокшин С. До джерел вищої освіти / С. Подокшин, М. Рогович // Від Вишеського до Сковороди. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 45.

⁴ Алексієвець Л. М. Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних країн (XVII – XVIII) / Л. М. Алексієвець. – Збруч, 1999. – 264 с.

⁵ Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія. Історичний нарис / З. І. Хижняк. – К., 1994.

⁶ Поэзия вагантов // Издание подготовил М. Л. Гаспаров. – М.: Наука, 1975. – С. 446.

⁷ Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К., 1995.

⁸ Микитась В. Вказана праця. – С. 5.

⁹ Дороніна Т. О. Головні принципи дії адміністративного складу Києво-Могилянської академії / Т. О. Дороніна // Теоретичні питання освіти та виховання. – К., 1995. – Вип. 4. – С. 45–49.

¹⁰ Маголій П. Національна культура і університетські кафедри / П. Маголій. – Торонто, 1980.

¹¹ Єгоров І. Ю. Наука в Україні – стан та проблеми розвитку / І. Ю. Єгоров. – К., 2004.

Резюме

Костенко І. В. Роль навчальних закладів України у становленні європейських стандартів освіти (XVI–XVIII ст.).

У статті проаналізовано передумови становлення та розвитку українських університетів. Значну увагу зосереджено на характеристичні діяльності *братських шкіл* – Острозької академії, Львівського університету, Києво-Могилянської академії. Зроблено висновок, що освіта, яку тут здобували, дійсно була академічною. Грунтовні та всебічні знання, які в них надавались, відкривали вихованцям можливість здобути значних успіхів у різних галузях суспільного життя, припускала можливість продовження освіти за кордоном.

Ключові слова: середньовічний університет, факультет, освіта, навчальний процес, болонський процес, загальноєвропейський культурний процес.

Резюме

Костенко И. В. Роль образовательных учреждений Украины в формировании европейских стандартов образования (XVI–XVIII ст.).

В статье проанализированы предпосылки становления в Украине университетов. Значительное внимание уделяется характеристике деятельности братских школ – Острожской академии, Львовского университета, Киево-Могилянской академии. Сделан вывод, что образование, которое давали в украинских университетах, было академичным. Всесторонние знания, полученные в этих учебных заведениях, давали возможность выпускникам достичь успехов в различных сферах общественной жизни, продолжать образование в других странах.

Ключевые слова: средневековый университет, факультет, образование, учебный процесс, болонский процесс, общеевропейский культурный процесс.

Summary

Kostenko I. The role of educational institutions of Ukraine in building European standards of education (XVI–XVIII cent.).

In the article the preconditions of establishment of universities in Ukraine are analyzed. Considerable attention is paid to the characteristics of activity of brotherhood schools – Ostrozhska academy, Lviv University, Kyiv-Mohyla academy. A conclusion is made that education which was given at Ukrainian universities was academical. Comprehensive knowledge, acquired at these educational institutions, gave the graduates an opportunity to reach success in different spheres of social life, to continue their education in other countries.

Key words: middle-age University, faculty, education, studying process, bologna process, pan-European cultural process.

УДК 347.921:347.15/17

А. В. ТИТКО

Анна Василівна Титко, кандидат юридичних наук, науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ «ДИФАМАЦІЇ»
В ЗАГАЛЬНІЙ ДОКТРИНІ ПРАВА**

«Інформація й увага стають у наш час найважливішими факторами в цивілізації «третьої хвилі».

А. Тоффлер

У демократичному суспільстві завжди відбувається постійне циркулювання інформації, яка в усі часи відігравала роль потужного інструменту маніпулювання масами та створення комфортної ідеологічної основи для правлячих режимів. Слово – це важлива та досить дієва зброя в епоху постійних інформаційних війн, що скеровує потрібні настрої та формує платформу для зосередження сил тієї чи іншої політичної сторони в заданому напрямі.

Завдяки влучній сентенції та вдалим заявам можна як швидко сформулювати потрібний імідж, так і зруйнувати його. Тому саме використання такого засобу впливу на маси використовують найчастіше й публічні особи, які розпочинають інформаційну війну проти своїх опонентів.

Як говорить народне прислів'я: «Слово – не стріла, а ранить», тому і є найбільшійою та дискредитуючою зброєю, що допомагає в досягненні необхідних цілей. Так, можна почути на телебаченні та прочитати про постійні політичні звинувачення в корупції публічних осіб або таврування «невигідних» осіб злочинцями. Вислови щодо розкрадання бюджету також уже давно стали найпопулярнішими сленгами серед очільників держави. І цей список є не повним, оскільки таких прецедентів безліч. Найважливіше те, що ніби в умовах європеїзації та поступального руху в напрямі побудови утопічних гараздів відповідальність за такі сентенції в українському законодавстві не визначена. Натомість у закордонній практиці можна знайти чимало прикладів притягнення до відповідальності за такого роду зневажливе ставлення.

Зважаючи на підвищену увагу до теми поваги репутації та збереження позитивного іміджу публічних осіб серед населення, вважаємо за доцільне розглянути таку правову категорію, як «дифамація». Саме це поняття уже достатньо закріпилося в законодавстві багатьох країн Європи, а також держав-учасниць СНД, проте в Україні на сьогодні немає однозначного підходу до тлумачення цього визначення та його поширення як наукового терміна.

Положення щодо захисту прав та свобод інтересів особи, а також ділової репутації закріплено в кримінальних кодексах і цивільних кодексах або положеннях законодавства про цивільні правопорушення. Це свідчення того, що ці інтереси знаходяться під цивільно-правовим захистом, у результаті чого можна відшкодувати грошові збитки. Отже, відповідальність за дифамацію змінюється від кримінального переслідування до цивільно-правової відповідальності.